Arabic Literature Criticism (2026, 17, 2/33: 96-115) ISSN: 2588-7491

Critical Discourse Analysis of Jasim Al-Sahih's Poetry Based on Norman Fairclough's Theory (A Case Study: the Poem "The Green Color in the Spectrum Bouquet")

Original Article

Received: 2026/05/30
Accepted: 2026/09/11

Saeed Parvaneh[1]*, Ezzat Mollaebrahimi[1]

1. Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

Extended Abstract

Background and Purposes: Critical Discourse Analysis (CDA) has become an influential interdisciplinary approach in contemporary language and literary studies because it treats discourse as a form of social practice shaped by ideology, power relations, and culturally produced values. Despite the richness of research conducted on contemporary Arabic poetry, many of these studies remain confined to purely aesthetic analyses or stylistic descriptions, marginalizing the connection between linguistic structures and the socio-ethical functions arising from poetic discourse. Meanwhile, Jasim al-Sahih, an innovative Arab poet, raises themes in his works whose ideological and social layers require deeper investigation. This study examines Al-Sahih's poem "The Color Green in the Bouquet of the Spectrum" (*Akhdar al-Alwan fi Baqat al-Tayf*) using Norman Fairclough's three-dimensional model of CDA. The purpose of the study is to discover the constituent components of humanistic discourse in this ode, analyze the mirrors reflecting this discourse, and explain the position of the text in the contemporary cultural-social context, relying on Norman Fairclough's model, in order to understand how literature, as a tool for promoting human values, rises in opposition to discourses of domination or violence.

Methodology: The research follows a descriptive-analytical approach grounded in Fairclough's CDA framework: description (text), interpretation (discursive practice), and explanation (social practice). At the descriptive level, the analysis focuses on lexical selection, semantic fields, cohesion (repetition, parallelism, and reference), and syntactic patterning, alongside rhetorical strategies such as metaphor, symbolism, and imagery. At the interpretive level, the poem is treated as a discursive practice produced and received within modern Arabic literary culture; attention is paid to the poem's implied audience and to intertextual resonances with Arabic poetic heritage that supply shared symbolic resources. At the explanatory level, the findings are related to wider ethical and ideological structures, clarifying how the poem proposes a moral horizon, constructs a collective standpoint, and negotiates contemporary experiences of crisis without adopting direct political declaration or slogan-like language.

Results and Discussion: The analysis shows that the poem builds a coherent semantic network organized around life, renewal, hope, creativity, affection, and human solidarity. Key lexical items function as privileged signifiers, notably "green," (*akhdar*) "letter," (*al-harf*) "spring," (*yanbu*) and "kindness" (*al-atf*). These terms are not merely denotative; they are discursively invested with ethical value. "Green" symbolizes vitality and regeneration, opposing emotional barrenness. "Letter" exceeds the mere linguistic unit and figures the generative power of language: poetic speech as a means to preserve memory, counter distortion, and reshape perception. Through these choices, the poem privileges life-affirmation over resignation. A second mechanism is evaluative contrast. Oppositions such as life versus falsity, sincerity versus distortion, tenderness versus violence, and collective growth versus fragmentation structure the poem's moral universe and guide the reader's positioning. Importantly, these contrasts are not argued explicitly but embedded in imagery, sequencing, and tonal shifts. The ethical stance is produced indirectly, through symbolic alignment and affective suggestion. In CDA terms, the poem "naturalizes" compassion, authenticity, and shared responsibility as the most reasonable horizon of feeling and thought. Metaphor and imagery serve as key discursive technologies. "The spring of metaphors," "the fingerprint of falsity," and "a house of love" condense complex ethical meanings into memorable forms. Falsity as a "fingerprint" suggests trace and contamination; love as a "house" implies shelter and shared dwelling. Thus, metaphor is not ornamental; it structures moral vision and increases persuasive potential while preserving poetic openness. Repetition strengthens cohesion and intensifies thematic emphasis. It is both mnemonic and ideological: stabilizing what the poem foregrounds as valuable and aligning reader attention with its humanistic center. Repeated collective expressions build an inclusive "we," shifting the poem toward communal consciousness. Syntactically, the poem favors active constructions and affirmative declaratives, foregrounding agency. Frequent first-person plural forms (e.g., "we grow," "we unite," "we liberate") construct a collective speaking subject, framing ethical renewal as shared practice. Interrogatives appear at moments of pain, violence, and existential uncertainty, functioning as reflective prompts that disrupt complacency and invite critical self-examination, transforming the reader into an implied participant in meaning-making. At the level of explanation, the poem situates within contemporary Arab experiences of insecurity, symbolic injury, and struggles over truth and representation. Yet the poet avoids direct political naming, choosing symbolic indirection that broadens the poem's address and prevents reduction to a single event. This enables the poem to operate as cultural "soft power": an ethical intervention resisting violence and falsification through imaginative re-description. Intertextual resonance with Arabic tradition strengthens legitimacy, but tradition is reactivated—not mechanically repeated—to support a modern humanistic project of dignity, empathy, and moral reconstruction.

Conclusion: The study concludes that "The Color Green in the Bouquet of the Spectrum" is governed by a dominant humanistic-ethical discourse promoting hope, compassion, solidarity, and resistance to deception and brutality. This discourse is produced through symbolic lexical selection, evaluative contrast, metaphorical structuring, strategic repetition, and collective syntactic positioning. The poem presents language itself as an ethical resource capable of rebuilding meaning when social life is threatened by falsity or violence. Finally, the study demonstrates that Fairclough's CDA model is productive for contemporary Arabic poetry because it connects micro-textual choices to macro-level ethical implications while preserving the specificity of poetic form.

Keywords: Critical Discourse Analysis, Norman Fairclough, Jasim al-Sahih, "The Green Color in the Bouquet of the Spectrum," Human-centered discourse.

How to cite this article:
Parvaneh, S., & Mollaebrahimi, E. (2026). Critical Discourse Analysis of Jasim Al-Sahih's Poetry Based on Norman Fairclough's Theory (A Case Study: the Poem "The Green Color in the Spectrum Bouquet"). *Arabic Literature Criticism*, *17*(2),96-115.

***Corresponding Author Email Address:** sparvaneh@ut.ac.ir
DOI: 10.48308/jalc.2026.244346.1457

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

دراسات في نقد الأدب العربي (١٤٤٨، ١٧، ٣٣/٢، ٩٦-١١٥)

الترقيم الدولي الموحد الإلكتروني: ٧٤٩١-٢٥٨٨

تحليل الخطاب النقدي في شعر جاسم الصحيح وفق نموذج نورمن فيركلاف (دراسة تطبيقيّة لقصيدة «أخضر الألوان في باقة الطّيف»)

المقالة الأصيلة

تاريخ الاستلام: ١٤٤٧/١٢/١٣

تاريخ القبول: ١٤٤٨/٠٣/٢٩

سعيد پروانه[1*]، عزت ملاابراهيمي[1]

١. قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة طهران، طهران، إيران.

الملخص المبسوط

بيان المسئلة والهدف: يُعَدّ تحليل الخطاب النقدي من المقاربات البينية الفاعلة في الدراسات اللغوية والأدبية والإنسانية، لأنه يتعامل مع اللغة بوصفها ممارسة اجتماعية تنتج المعنى داخل شبكة من القيم والسلطة والعلاقات الثقافية. لا بوصفها نظاماً شكلياً محايداً. ومع أنّ الشعر العربي المعاصر حظي بقراءات نقدية متنوّعة، فإن جانباً من هذه القراءات ظلّ ينزع إلى التركيز على البنية الجمالية أو السمات الأسلوبية بمعزل عن ربطها بالوظائف الاجتماعية والأخلاقية التي يمكن أن يؤديها الخطاب الشعري. ومن هنا تتحدد مشكلة البحث في السؤال الآتي: كيف يُبنى الخطاب الإنساني/الأخلاقي في قصيدة «أخضر الألوان في باقة الطيف» للشاعر جاسم الصحيح؟ وما الأدوات اللغوية والبلاغية والنحوية التي يسخّرها الشاعر لإنتاج هذا الخطاب وتوجيه أثره في المتلقي؟

ويهدف البحث إلى: (أ) الكشف عن مكوّنات الخطاب الإنساني في القصيدة ومستوياته الدلالية، (ب) تحليل آليات البناء النصي التي تُظهر هذا الخطاب وتمنحه تماسكاً وإقناعاً، (ج) بيان علاقة النص بسياقه الثقافي والاجتماعي وبعض مرجعياته التناصية، و(د) إبراز مدى فاعلية نموذج نورمن فيركلاف في تحليل نص شعري عربي معاصر يشتبك مع قضايا الإنسان والوعي والقيم.

المنهجيّة: اعتمدت الدراسة المنهج الوصفي-التحليلي في إطار نموذج فيركلاف ثلاثي الأبعاد: (١) الوصف: تحليل النص من حيث المفردات والحقول الدلالية والعلاقات المعجمية، والبنى النحوية وأنماط الجمل، وآليات التماسك مثل الإحالة والتكرار، فضلاً عن التقنيات البلاغية (الاستعارة، الرمز، الصورة). (٢) التفسير: قراءة الممارسة الخطابية من خلال السياق الثقافي والمقامي، ورصد التناص مع التراث الشعري وموقع القصيدة ضمن الحساسية الشعرية الحديثة. (٣) التبيين: ربط نتائج التحليل بالنطاق الاجتماعي والأيديولوجي، وتحديد الوظيفة التي يؤديها الخطاب الشعري في تثبيت قيم إنسانية أو مقاومة أنساق العنف والتزييف.

وقد تم التعامل مع القصيدة بوصفها مادة لغوية وجمالية من جهة، وبوصفها خطاباً له مقصدية وتأثير اجتماعي من جهة أخرى، بما ينسجم مع رؤية فيركلاف إلى التفاعل بين النص والممارسة الخطابية والممارسة الاجتماعية.

المناقشة والتحليل: في مستوى الوصف، أظهر التحليل أنّ القصيدة تُشيّد شبكة دلالية متماسكة تلتف حول مفاهيم الحياة والتجدد والأمل والإبداع والمحبّة والتعاطف، وتتجلى عبر ألفاظ محورية مثل: «أخضر»، «الحرف»، «ينبوع»، «العطف». وهذه الألفاظ لا تعمل في حدود معناها القاموسي فحسب، بل تكتسب وظيفة رمزية: فـ«الأخضر» ينهض بوصفه علامة للحياة وإمكان البدء من جديد، بينما يتحوّل «الحرف» إلى رمز لقوة الكلمة وقدرتها على بناء الوعي وتحرير الإنسان من الأطر الجامدة. كما يتضح توظيف العلاقات الدلالية -وخاصة التضاد- لإنتاج توتر قيمي بين الحياة/الصدق من جهة، وبين الزيف/العنف من جهة أخرى، الأمر الذي يمنح الخطاب بعداً نقدياً وأخلاقياً دون أن ينزلق إلى المباشرة.

وفي الجانب البلاغي، تبرز الاستعارة والصورة بوصفهما وسيلتين لتكثيف المعنى وإنتاج الإقناع العاطفي والفكري معاً. فصور مثل «ينبوع المجازات» و«بصمة الزيف» و«بيت من الحب» تشكّل فضاءات رمزية تُحوّل المجرد إلى محسوس، وتدفع القارئ إلى استقبال الرسالة بوصفها تجربة وجدانية لا مجرد فكرة. ويخدم هذا التشكيل التصويري هدفاً خطابياً يتمثل في جعل القيم الإنسانية قابلة للتخييل والتداول. وبذلك تتحول القصيدة إلى وسيط ثقافي يعيد تعريف الإنسان من خلال مفردات الرحمة والصدق والقدرة على الخلق. كما يضطلع التكرار بوظيفة تنظيمية ودلالية في آن واحد؛ إذ يعزز الإيقاع الداخلي ويثبت المفاهيم المركزية. ولا سيما حين يتكرر «أخضر» و«الحرف» وعبارة «كبرنا معاً» بما يرسّخ مبدأ النموّ المشترك والتجربة الجماعية.

أما من الناحية النحوية، فتغلب البنى المبنية للمعلوم والجمل الخبرية ذات الطابع الإيجابي، وهو ما يشير إلى إبراز الفاعلية الإنسانية وإمكان الفعل والتغيير. كما يتكرر حضور ضمير الجمع المتكلم في أفعال مثل «كبرنا»، «نحرّر»، «وحّدنا»، بما ينتج معنى المشاركة ويحوّل التجربة الشعرية إلى خطاب «نحن» يتجاوز الفردية، ويؤكد أن مواجهة الأزمات لا تتحقق بالانعزال بل بالتضامن. وفي المقابل تظهر أساليب الاستفهام أو التراكيب القريبة من الاستفهام في سياقات نقد العنف التاريخي أو تشخيص الأزمة، فتتحول الأسئلة إلى تقنية لإيقاظ الوعي وتحريك التفكير، لا إلى طلب جواب مباشر. ومن منظور تحليل الخطاب النقدي، يمكن اعتبار هذه الاختيارات النحوية جزءاً من استراتيجية خطابية تقوم على بناء فاعل جمعي، وإسناد المسؤولية إلى الإنسان بوصفه محوراً للقيم والقرار.

وفي مستوى التفسير، يتبين أنّ القصيدة تنتمي إلى سياق عربي معاصر تتداخل فيه التحولات الاجتماعية والثقافية، وتعلو فيه أسئلة الهوية والمعنى والكرامة الإنسانية. ومع ذلك لا يختار الشاعر خطاباً سياسياً مباشراً أو شعاراتياً، بل ينهج مساراً رمزياً يتيح له تمرير موقفه النقدي عبر جماليات اللغة وتعدد التأويل. كما يوظف الشاعر بعض عناصر التراث البلاغي والصوري في الشعر العربي، لكنه لا يستعيدها على نحو تقليدي، بل يعيد بنْيَنتها داخل رؤية حديثة تجعل القيمة الإنسانية مركزاً للخطاب. ويُلاحظ كذلك أنّ القصيدة تمارس انزياحاً عن تمجيد القدرة نحو تمجيد القدرة على العطاء والمحبة. بما يؤشر إلى انتقال في سلم الأولويات القيمية داخل الخطاب الشعري.

وفي مستوى التبيين، يتضح أنّ القصيدة تنتج خطاباً أخلاقياً يناهض أنساق التزييف والعنف، ويقترح بديلاً قوامه الرحمة والصدق والقدرة على الإبداع. إنها لا تمارس سلطة قسرية، بل تستثمر ما يمكن تسميته بـ«القوة الناعمة» للثقافة: أي التأثير عبر الفن واللغة وبناء الحساسية الإنسانية. وبهذا المعنى، يساهم الخطاب الشعري في إعادة تشكيل الوعي الاجتماعي، عبر إعادة تعريف معنى "الإنسان" بوصفه كائناً قادراً على التضامن وصناعة الأمل.

الإنجازات: خلصت الدراسة إلى أنّ الخطاب المهيمن في قصيدة «أخضر الألوان في باقة الطيف» هو خطاب إنساني أخلاقي يتأسس على منظومة قيمية أبرزها: الأمل، والمحبة، والتعاطف، والرفض الضمني للعنف والتزييف. وقد تبيّن أنّ هذا الخطاب لا يتشكل عبر التصريح المباشر، بل عبر منظومة من الآليات اللغوية: (أ) بناء حقول دلالية متساندة تكرّس معنى الحياة والتجدد، (ب) تفعيل التضاد الدلالي لصناعة موقف تقويمي، (ج) توظيف الاستعارة والرمز لتكثيف الرسالة وإكسابها بعداً تداولياً وجمالياً، (د) اعتماد ضمير الجمع المتكلم والأفعال المبنية للمعلوم لترسيخ معنى المشاركة والفاعلية الإنسانية. كما أكدت النتائج فاعلية نموذج فيركلاف في قراءة النص الشعري بوصفه ممارسة اجتماعية، إذ يتيح الانتقال من تحليل البنية اللغوية إلى تفسير السياق ثم تبيين الأبعاد الأيديولوجية والقيمية الكامنة. وتفتح هذه القراءة مجالاً لتطبيقات لاحقة على نصوص شعرية عربية معاصرة أخرى، من أجل تتبع كيفية اشتغال اللغة الشعرية في إنتاج خطابات إنسانية تسهم في ترسيخ قيم التعايش وبناء وعي نقدي أكثر حساسية تجاه الإنسان ومعاناته وآماله.

الكلمات المفتاحيّة: التحليل النقدي للخطاب، نورمان فيركلاف، جاسم الصحيح، أَخْضَرُ الأَلْوانِ في باقَةِ الطَّيف، الخطاب الإنساني.

الاستناد إلى هذا المقال:

پروانه، سعيد و ملاابراهيمي ، عزت (١٤٤٨). تحليل الخطاب النقدي في شعر جاسم الصحيح وفق نموذج نورمن فيركلاف (دراسة تطبيقيّة لقصيدة «أخضر الألوان في باقة الطّيف»). پژوهشنامه نقد ادب عربی، ١٧(٢)، ٩٦-١١٥.

***Corresponding Author Email Address:** sparvaneh@ut.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.244346.1457

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

پژوهشنامهٔ نقد ادب عربی (۱۴۰۵، ۱۷، ۲/۳۳: ۹۶-۱۱۵)

شاپا: ۷۴۹۱-۲۵۸۸

تحلیل گفتمان انتقادی شعر جاسم الصحیح بر اساس نظریهٔ نورمن فرکلاف (مطالعهٔ موردی قصیدهٔ «أَخْضَرُ الْأَلْوانِ في باقَةِ الطَّيْف»)

مقالهٔ پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۳/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۲۰

سعید پروانه[۱*]، عزت ملاابراهیمی[۱]

۱. گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

چکیدهٔ مبسوط

بیان مسئله و هدف: تحلیل گفتمان انتقادی از برجسته‌ترین رویکردهای بین‌رشته‌ای در مطالعات زبانی و ادبیات معاصر است که پیوندی ناگسستنی میان متن و بافت اجتماعی برقرار می‌کند. این رویکرد به زبان نه به‌مثابهٔ ساختار صوری خنثی، بلکه به‌عنوان «کنشی اجتماعی» می‌نگرد که در شبکه‌ای از قدرت، ایدئولوژی، ارزش‌ها و روابط فرهنگی تولید و بازتولید می‌شود. با وجود غنای پژوهش‌های انجام‌شده دربارهٔ شعر عربی معاصر، بسیاری از این پژوهش‌ها همچنان در سطح تحلیل‌های زیبا‌شناختی صرف یا توصیفات سبک‌شناختی متوقف مانده‌اند و پیوند میان ساختارهای زبانی و کارکردهای اجتماعی-اخلاقیِ برآمده از گفتمان شاعرانه را به حاشیه رانده‌اند. در این میان، جاسم الصحیح، شاعر نوپرداز عرب، در آثار خود مضامینی را مطرح می‌کند که لایه‌های ایدئولوژیک و اجتماعی آن نیازمند واکاوی عمیق‌تری است. مسئلهٔ اصلی پژوهش پیش‌رو این است که ساختار گفتمان انسانی و اخلاقی در قصیدهٔ «أخضر الألوان في باقة الطيف» چگونه شکل می‌گیرد و شاعر از چه ابزارهای زبانی، بلاغی و نحوی برای تثبیت این گفتمان و اثرگذاری بر مخاطب بهره می‌برد. هدف از پژوهش کشف مؤلفه‌های تشکیل‌دهندهٔ گفتمان انسانی در این قصیده، تحلیل آیینه‌های بازتاب‌دهندهٔ این گفتمان، و تبیین جایگاه متن در بستر فرهنگی-اجتماعی معاصر با تکیه بر مدل نورمن فرکلاف است تا دریابیم ادبیات، به‌عنوان ابزاری برای ترویج ارزش‌های انسانی، چگونه به تقابل با گفتمان‌های سلطه یا خشونت برمی‌خیزد.

روش‌شناسی: پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی و بر اساس الگوی سه‌بعدی «نورمن فرکلاف» سامان یافته است. فرکلاف برای بررسی هر کنش گفتمانی سه سطح تحلیلی قائل است که در این پژوهش برای بررسی قصیدهٔ مذکور به‌دقت به کار گرفته شده است: ۱. توصیف: در این سطح، متن از جنبهٔ واژگان و ساختار تحلیل شده است. تمرکز اصلی بر واژگان، میدان‌های معنایی، روابط هم‌نشینی و جانشینی، تحلیل نحوی (ساختار جملات)، انسجام متنی (ارجاع، تکرار) و فنون بلاغی (استعاره، نماد، تصویرسازی) بوده است؛ ۲. تفسیر: در این سطح، متن در چارچوب «عمل گفتمانی» و در ارتباط با شرایط تولید و دریافت بررسی شده است. در این راستا، به بافت موقعیتی و فرهنگی و تاریخی قصیده و نیز پدیدهٔ «بینامتنیت» و پیوند آن با میراث شعر عربی توجه شده است تا چگونگی بهره‌گیری شاعر از سنت برای بیان دغدغه‌های مدرن آشکار شود. ۳. تبیین: در این سطح کلان، نتایج به‌دست‌آمده از دو مرحلهٔ پیشین با «عمل اجتماعی» و بافت ایدئولوژیک مرتبط شده است. هدف از این مرحله این بوده است که نشان داده شود قصیده چگونه در جهت بازتولید یا تغییر ارزش‌های اجتماعی عمل می‌کند و نقش «قدرت نرم» فرهنگ در برابر گفتمان‌های تقابلی چگونه در متن نمود یافته است.

بحث و تحلیل: تحلیل‌های انجام شده در سطح توصیف نشان می‌دهد که قصیدهٔ «أخضر الألوان في باقة الطيف» شبکه‌ای دلالتی و منسجم حول مفاهیم حیات، تجدد، امید، خلاقیت، مهرورزی و هم‌بستگی انسانی بنا کرده است. واژگان کانونی مانند «أخضر» (سبز)، «الحرف» (حرف/ واژه)، «ينبوع» (چشمه) و «العطف» (مهربانی)، فراتر از معنای لغوی خود، همچون «نشانه‌های نمادین» عمل می‌کنند. «سبز» در اینجا نماد حیات و آغازی دوباره است و در تقابل معنایی با فضای «خاکستری» بحران‌های معاصر قرار می‌گیرد. «حرف» نیز همچون ابزاری برای بازسازی آگاهی و رهایی از انجماد فکری ترسیم شده است. همچنین، استفاده از بلاغت (استعاره و تصویرسازی) به قصیده عمق بخشیده است؛ تعابیری مانند «ينبوع المجازات» (چشمهٔ استعاره‌ها) و «بصمة الزيف» (ترِ دروغ) فضای احساسی قدرتمندی ایجاد کرده‌اند که پیام اخلاقی را از قالب نصیحت مستقیم به تجربهٔ زیستهٔ مخاطب تبدیل می‌کند. در سطح نحوی، غلبهٔ افعال معلوم و جملات خبری مثبت نشان‌دهندهٔ تأکید شاعر بر «فاعلیت انسانی» است. تکرار ضمیر «ما» (نحن/ جمع متکلم) در افعالی چون «كبرنا»، «نحرّر» و «وحّدنا» گفتمانی جمع‌گرا می‌سازد که مخاطب را به مسئولیت‌پذیری و هم‌بستگی انسانی دعوت می‌کند، نه فردگرایی و انزوا.

در سطح تفسیر، دریافتیم که قصیده در فضای متلاطم و اجتماعی جهان عرب معاصر نفس می‌کشد؛ جایی که بحران‌های هویتی و اخلاقی گریبان‌گیر جوامع است. اما شاعر، به‌جای روی آوردن به شعارزدگی یا ورود به منازعات مستقیم سیاسی، با تکیه بر «رمزگونگی»، دست به نقدی عمیق می‌زند. او، با احیای عناصر میراث بلاغی عربی و تلفیق آن‌ها با روحیهٔ مدرن، پلی میان سنت و تجدد می‌زند. این شیوه راهی است برای بیان حقیقت در زمانی که حقیقت‌گویی مستقیم دشوار یا بی‌اثر شده است.

تحلیل‌های انجام‌شده در سطح تبیین نشان می‌دهد که گفتمان غالب در این قصیده گفتمانی «انسانی-اخلاقی» است. شاعر در پی سلطه‌گری نیست، بلکه از «قدرت نرم» هنر بهره می‌گیرد تا ارزش‌های فراموش‌شده‌ای چون مدارا، دوستی و مسئولیت جمعی را بازیابی کند. قصیده درواقع بخشی از راهبردی اجتماعی برای مقابله با گفتمان‌های خشونت‌بار و دروغین است. این رویکرد زبانِ شعر را از ابزارسرگرمی به ابزاری برای ساخت آگاهی جمعی ارتقا می‌دهد.

دستاوردها: دستاوردهای پژوهش از تحلیل قصیدهٔ جاسم الصحیح به این شرح است: الف) یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که قصیدهٔ مذکور بستری برای شکل‌گیری گفتمانی است که انسان را به جایگاه «فاعل اخلاقی» و «سازندهٔ معنا» برمی‌کشد؛ ب) الگوهای زبانی ازجمله تضاد دلالتی میان مفاهیم حیات و زوال، و الگوهای نحوی ازجمله به کار بردن ضمیر جمع ابزارهای راهبردی شاعر برای نفوذ در لایه‌های پنهان ذهن مخاطب و تغییر دیدگاه او دربارهٔ ارزش‌های اجتماعی است؛ ج) ثابت می‌شود که الگوی تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف یکی از کارآمدترین روش‌ها برای کشف لایه‌های ایدئولوژیک پنهان در شعر معاصر است، زیرا این الگو امکان گذشتن از «پوستهٔ متنی» و رسیدن به «هستهٔ اجتماعی» را فراهم می‌آورد؛ د) دستاورد نهایی پژوهش تأیید این فرضیه است که ادبیات در جهان معاصر، با بهره‌گیری از ابزارهای نمادین و استعاری، می‌تواند نقش «قدرت نرم» را ایفا نماید و مفاهیم هم‌بستگی انسانی را بازسازی کند. این پژوهش راه را برای بررسی آثار دیگر شاعران معاصر عرب با رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی هموار می‌سازد تا تصویر دقیق‌تری از نسبت میان «متن ادبی» و «واقعیت اجتماعی» در جهان عرب ارائه شود.

واژگان کلیدی: تحلیل گفتمان انتقادی، نورمن فرکلاف، جاسم الصحیح، أَخْضَرُ الْأَلْوانِ في باقَةِ الطَّيْف، گفتمان انسان‌محور.

استناد به این مقاله:

پروانه، سعید و ملاابراهیمی، عزت (۱۴۰۵). تحلیل گفتمان انتقادی شعر جاسم الصحیح بر اساس نظریهٔ نورمن فرکلاف (مطالعهٔ موردی قصیدهٔ «أَخْضَرُ الْأَلْوانِ في باقَةِ الطَّيْف»). پژوهشنامه نقد ادب عربی، ۱۷(۲)، ۹۶-۱۱۵.

*Corresponding Author Email Address: sparvaneh@ut.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.244346.1457

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

۱. مقدمه

گفتمان، در معنای گسترده، فرایند تولید و تبادل معنا در تعاملات گفتاری یا نوشتاری افراد و گروه‌ها در بستر اجتماعی و فرهنگی است. تحلیل گفتمان انتقادی نیز، با تمرکز بر نقش زبان، چگونگی تولید معنا، بازنمایی واقعیت و شکل‌گیری مناسبات اجتماعی را بررسی می‌کند.

این رویکرد از توصیف متن فراتر می‌رود و با توجه به قدرت، ایدئولوژی و شرایط تاریخی-اجتماعی تولید متن می‌کوشد ساختارهای پنهان و چرایی کاربرد خاص زبان را آشکار سازد (شمس نصرتی و همکاران، ۱۴۰۱ش، ص ۴۱۷۲). بر این اساس، در پژوهش پیش‌رو، تحلیل گفتمان انتقادی ابزاری برای بررسی رابطهٔ میان زبان شاعرانه، معناهای ضمنی و بافت اجتماعی-فرهنگی متن است، نه صرفاً روشی برای توصیف صورت‌های زبانی.

مسئلهٔ اصلی پژوهش آن است که قصیدهٔ «أَخْضَرُ الْأَلْوانِ في باقَةِ الطّيْف»[۱] از جاسم الصحیح چگونه از طریق انتخاب‌های واژگانی، ساخت‌های نحوی، روابط معنایی و تصویرهای بلاغی، گفتمانی انسان‌محور و ارزش‌مدار می‌سازد. این قصیده ازآن‌رو برای پژوهش انتخاب شده است که عناصری چون رنگ، زبان، عشق، تخیل، نوشتار و عطوفت در آن شبکه‌ای معنایی پدید آورده‌اند و به‌سبب تراکم شگردهای زبانی و بلاغی و حضور مفاهیم انسانی، ظرفیت مناسبی برای بررسی در سطوح توصیف، تفسیر و تبیین بر اساس الگوی فرکلاف دارد.

نظریهٔ نورمن فرکلاف ازآن‌رو برای این پژوهش انتخاب شده است که الگوی سه‌سطحی او، یعنی توصیف[۲] و تفسیر[۳] و تبیین[۴]، امکان بررسی متن را از سطح عناصر زبانی تا لایه‌های معنایی و بافت اجتماعی-فرهنگی فراهم می‌کند. این رویکرد برای تحلیل قصیدهٔ موردبررسی مناسب است؛ زیرا شعر، افزون‌بر ویژگی‌های زیبایی‌شناختی، ارزش‌هایی چون عشق، خلاقیت، آزادی بیان، همدلی و انسان‌گرایی را بازنمایی می‌کند. از این منظر، کاربست الگوی فرکلاف نشان می‌دهد که شعر چگونه در کنار کارکرد ادبی به کنشی گفتمانی در بستر فرهنگ معاصر تبدیل می‌شود.

بر این اساس، پژوهش در پی پاسخ به پرسش‌های زیر است:

- تحلیل این قصیده بر پایهٔ نظریهٔ فرکلاف چگونه می‌تواند خواننده را به لایه‌های معنایی پنهان و دلالت‌های فراتر از ظاهر متن رهنمون سازد؟
- گفتمان مسلط در قصیدهٔ «أَخْضَرُ الْأَلْوانِ في باقَةِ الطّيْف» چیست و چگونه در سطح واژگان، ساختارهای نحوی و تصویرهای بلاغی بازنمایی شده است؟
- ویژگی‌ها و کارکردهای برجستهٔ گفتمانی این متن در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین چگونه نمود یافته است؟

هدف پژوهش آن است که با بررسی مؤلفه‌های زبانی، معنایی و گفتمانی قصیده در سطوح سه‌گانهٔ فرکلاف درک دقیق‌تری از لایه‌های آشکار و پنهان متن ارائه دهد و نشان دهد که چگونه زبان شاعرانه در این اثر ابزاری برای بازنمایی ارزش‌های انسانی، اخلاقی و اجتماعی شده است.

۱-۱. پیشینهٔ پژوهش

تاکنون پژوهش‌های متعددی در حوزهٔ تحلیل گفتمان انتقادی بر پایهٔ رویکرد نورمن فرکلاف بر متون نظم و نثر عربی انجام گرفته است که پرداختن به تمامی آن‌ها در این مجال نمی‌گنجد؛ ازاین‌رو، به برخی از پژوهش‌های مرتبط اشاره می‌شود:

پاشاژانوس و جعفری (۱۳۹۴ش) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل گفتمان انتقادی خطبهٔ زیاد بن ابیه معروف به الخطبة البتراء[۵] با استفاده از الگوی فرکلاف»، به تحلیل این خطبه با بهره‌گیری از الگوی تحلیلی فرکلاف پرداختند. این پژوهشگران نشان دادند که این خطبه همچون ابزاری در دست گماشتهٔ اموی برای تقویت گفتمان سیاسی و ایدئولوژی حاکم در آن زمان به کار رفته است.

میرزایی (۱۳۹۸ش)، در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل انتقادی کتاب في نظرية الرواية: بحث في تقنيات السرد[۶]؛ تلاشی برای بومی‌سازی گفتمان‌کاوی داستان»، به بررسی اثر عبدالملک مرتاض، اندیشمند الجزایری، پرداخته و نشان داده است که مرتاض گفتمان‌کاوی داستان را با تلفیق میراث روایت عربی و نظریه‌های غربی بنیان نهاده است.

طاهرنیا و همکاران (۱۴۰۲ش) نیز، در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل گفتمان انتقادی رمان رأس الشیطان[۷] نجیب الکیانی بر پایهٔ رویکرد نورمن فرکلاف» به این نتیجه دست یافتند که نویسندهٔ رمان، با بهره‌گیری از بینامتنیت و فراخوانی مفاهیم اسلامی، در پی ترسیم مسیر مبارزه و پایداری در برابر ظلم است.

با بررسی پژوهش‌های انجام‌شده در این زمینه روشن می‌شود که تاکنون پژوهش مستقلی دربارهٔ قصیدهٔ «أَخْضَرُ الألوانِ في باقةِ الطيف» از جاسم الصحیح صورت نگرفته است. ازاین‌رو، این پژوهش با کاربست الگوی تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف می‌کوشد لایه‌های پنهان و زیرین این اثر را آشکار سازد و زمینه‌ای برای شناخت دقیق‌تر شعر جاسم الصحیح در میان پژوهشگران فارسی‌زبان فراهم آورد.

۲. چارچوب نظری

بر اساس نظریهٔ فرکلاف، هر کاربرد زبان را باید نوعی رویداد ارتباطی دانست که از سه بُعد اساسی تشکیل می‌شود: «متن»، «کنش گفتمانی» که فرایندهای تولید و دریافت متن را در بر می‌گیرد، و «کنش اجتماعی» که با شرایط

اجتماعی، فرهنگی و تاریخی حاکم بر متن در ارتباط است. در چارچوب روش تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، تحلیل متن در سه مرحلهٔ توصیف، تفسیر و تبیین انجام می‌گیرد (Fairclough, 1989, p. 25). در سطح توصیف، مؤلفه‌های زبان شناختی و انسجام متن بررسی می شوند؛ در سطح تفسیر، روابط میان تولید و دریافت گفتمان و اثر انتخاب‌های زبانی مورد توجه قرار می‌گیرد و در سطح تبیین، نقش و تأثیر گفتمان در کنش اجتماعی تحلیل می‌شود (فرکلاف، ۱۳۷۹ش، ص ۱۶۷-۲۵۰).

در تحلیل گفتمان، تمرکز صرف بر عناصر واژگانی و نحوی جمله به‌عنوان مبنای اصلی تبیین معنی کافی نیست؛ پژوهشگر با عواملی فراتر از متن همچون بافت موقعیتی، فرهنگی و اجتماعی نیز سروکار دارد (بهرام‌پور، ۱۳۷۹ش، ص ۸). از این منظر، تحلیل گفتمان به بررسی چگونگی شکل‌گیری معنا و پیام در زبان می‌پردازد و نقش عوامل درون‌زبانی مانند بافت متن، محیط زبانیِ بلافصل و نظام کلی زبان، و عوامل برون‌زبانی همچون زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی و موقعیتی را در این فرایند بررسی می‌کند (فرکلاف، ۱۳۷۹ش، ص ۸).

۲-۱. جامعهٔ آماری و روش انتخاب نمونه

جامعهٔ پژوهش دربردارندهٔ یازده بیت منتخب از قصیدهٔ «أَخْضَرُ الْأَلْوانِ في باقَةِ الطّيْف» سرودهٔ جاسم الصحیح است. این پژوهش مدعی تحلیل کامل قصیده نیست و نتایج آن نیز به سراسر قصیده تعمیم داده نمی شود؛ بلکه صرفاً بر همان یازده بیتی تکیه دارد که در متن مقاله به‌عنوان شواهد اصلی تحلیل آورده شده است. انتخاب این ابیات هدفمند بوده است؛ زیرا در آن‌ها نشانه‌های زبانی و گفتمانی مهمی مانند واژگان کلیدی، تقابل‌های معنایی، تصویرهای بلاغی، ساخت‌های نحوی معنادار و ارجاع به مفاهیمی چون رنگ، حرف، مجاز، عشق، عطوفت، ترس و تاریخ دیده می‌شود. بر این اساس، پیکرهٔ تحلیلی مقاله همان یازده بیت منتخب است و تحلیل‌های مربوط به سطح توصیف، تفسیر و تبیین فقط در محدودهٔ همین ابیات سامان می‌یابد.

۲-۲. روش پژوهش

پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و رویکرد مبتنی بر تحلیل گفتمان انتقادی انجام شده است. هدف از این پژوهش شناسایی گفتمان مسلط در قصیدهٔ «أَخْضَرُ الْأَلْوانِ في باقَةِ الطَّيْف» و تبیین نقش عناصر واژگانی، نحوی، معنایی و بلاغی در شکل‌گیری این گفتمان بوده است. پژوهش با تکیه بر الگوی سه‌سطحی نورمن فرکلاف و در چارچوب سه مرحلهٔ توصیف، تفسیر و تبیین انجام شده است.

۲-۳. معرفی شاعر و قصیدهٔ منتخب

جاسم الصحیح، شاعر و ادیب معاصر عرب، در سال ۱۹۶۴ میلادی در شهر الجفر واقع در منطقهٔ احسای عربستان زاده شد. او در سال ۱۹۹۰مدرک کارشناسی مهندسی مکانیک خود را از دانشگاه پورتلند آمریکا دریافت کرد، سپس در شرکت آرامکو مشغول به کار شد. الصحیح عضو انجمن فرهنگ و هنر عربستان و با شگاه ادبی منطقهٔ شرقی این کشور است و آثارش در رسانه‌های محلی و عربی انتشار یافته‌اند. او جوایز ادبی متعددی ازجمله جایزهٔ بین‌المللی «سوق عکاظ» برای شعر فصیح عربی در سال ۲۰۱۸ دریافت کرده است.

شعر او، با برخورداری از زبانی سنجیده و تصویرپردازی بدیع، به مضامینی چون عشق و دوستی، نفرت، کودکی و خاطرات گذشته می‌پردازد و درنهایت، بر ارزش‌های انسانی تأکید می‌کند (الصحیح، ۲۰۱۸م، ج ۱، ص ۶۴۹). قصیدهٔ «أَخْضَرُ الْأَلْوانِ في باقَةِ الطّيْف» در چنین فضایی سروده شده است و از خلال تصویرهایی چون رنگ سبز، طیف، حرف، مجاز، قلم، تاریخ، عشق و عطوفت به بازسازی رابطهٔ انسان با زبان، خلاقیت و ارزش‌های اخلاقی می‌پردازد.

موضوع محوری این قصیده حرکت از هراس، خشونت، جعل و بیگانگی به‌سوی عشق، خلاقیت، همدلی و حیات معنوی است. شاعر در این متن زبان و نوشتار را فقط ابزار بیان نمی‌داند، بلکه راهی برای آزادسازی معنا و رهایی از چارچوب‌های خشک و بازدارنده معرفی می‌کند. انتخاب این قصیده برای پژوهش بر این اساس انجام شده است که متن از یک سو سرشار از شگردهای واژگانی و نحوی و بلاغی است و از سوی دیگر، گفتمانی انسان‌محور و ارزش‌مدار را در سطحی فراتر از معنای ظاهری بازنمایی می‌کند.

۲-۴. ابیات منتخب از قصیدهٔ «أَخْضَرُ الْأَلْوانِ في باقَةِ الطّيْف»

در ادامه، یازده بیت برگزیدهٔ قصیده ارائه می‌شود که پیکرهٔ اصلی تحلیل این مقاله را تشکیل می‌دهد.

كَفاني إذا ناجَيْتُ بِاسْمِكَ خاطِري — صَحا أَخْضَرُ الْأَلْوانِ في باقَةِ الطَّيْفِ[۸]

كَبِرْنا مَعاً في ريشَةٍ سالَ لَحْنُها — لِيَمْسَحَ عَنْ أَزواحِنا بَصْمَةَ الزّيْفِ[۹]

كَبِرْنَا مَعاً فِي الْحَرْفِ حَتّى تَأَلَّقَتْ — عَلى قامَةِ الْإِبْداعِ عافِيَةُ الْحَرْفِ[۱۰]

نُحَرِّرُ يَنْبُوعَ الْمَجازاتِ كُلَّما — أَعاقَتْ خُطاهُ صَخْرَةُ (النَّحْوِ) و(الصَّرْفِ)[۱۱]

وأَقْلامُنَا الْأُولى أَطالَتْ عَلَى الْمَدى — قَوائِمَها، واسْتَكْمَلَتْ أَلَقَ الْعُرْفِ[۱۲]

أَتانا بَريدُ الْغَيْبِ سِرًّا مُغَلَّفاً — تُطَوِّقُهُ الْأَخْتامُ بِالرُّعْبِ والْخَوْفِ[۱۳]

فَماذا وَجَدْنا فِي الرِّسالَةِ بَعْدَما فَضَضْنَا عَنِ الْمَكْتُوبِ عُذْرِيّةَ الظَّرْفِ؟![14]

وماذا رَمَى التّاريخُ بَيْنَ أَكُفِّنا سِوى وَحْشَةِ الصَّحْراءِ أَوْ لَعْنَةِ السَّيْفِ![15]

ووَحَّدَنا بَيْتٌ مِنَ الْحُبِّ لَمْ تَزَلْ دَعائِمُهُ تَحْنُو عَلى دَمْعَةِ السّقْفِ[16]

وقَدْ صاهَرَتْنا شيمَةُ الْعَطْفِ قَبْلَما تُصاهِرُنا في جُمْلَةٍ (أَحْرُفُ الْعَطْفِ)[17]

فَأَطْعَمْتَني أَحْلى سَجاياكَ في الْهَوى كَما تُطْعِمُ الطَّبْشُورَ سَبُّورَةُ الصّفِّ[18]

(الصحیح، ۲۰۱۸م، ص ۳۱۷)

۳. کاربست نظریهٔ فرکلاف بر ابیات برگزیده

۳-۱. سطح توصیف

در مرحلهٔ توصیف، متن از نظر ویژگی‌های زبانی مانند واژگان، ساختار نحوی، سازمان متن، استعاره‌ها، نوع افعال و وجه جمله‌ها بررسی می‌شود تا شیوهٔ شکل‌گیری معنا در سطح زبانی روشن گردد (Jorgensen & Phillips, 2010, pp. 170-171). هدف از این مرحله آن است که نشان دهد معنا چگونه از درون خودِ زبان ساخته می‌شود. در این پژوهش، سطح توصیف بر پایهٔ یازده بیت منتخب از قصیدهٔ «أَخْضَرُ الْأَلْوانِ في باقَةِ الطّيْف» بررسی شده است؛ ابیاتی که در آن‌ها شبکه‌ای از واژگان مربوط به رنگ، حرف، مجاز، ترس، عشق و خلاقیت دیده می‌شود.

۳-۱-۱. روابط معنایی

روابط معنایی از عناصر مهم تحلیل واژگانی در سطح توصیف است. فرکلاف، در بررسی ارزش تجربی واژگان، به روابطی مانند هم‌معنایی و تضاد معنایی توجه می‌کند.

۳-۱-۱-۱. هم‌معنایی

یکی از ابزارهای مهم نویسندگان برای تأثیرگذاری در مخاطب انتخاب واژگانی است که معنایی مشابه یا مرتبط با یکدیگر دارند. ا ستفاده از چنین واژگانی غالباً با هدف تقویت و تأکید بر یک معنی یا مفهوم صورت می‌گیرد (طاهری‌نیا و همکاران، ۱۴۰۲ش، ۲۳۲).

در این قصیده، هم‌معنایی به معنای دقیق و لغوی آن چندان گسترده نیست؛ اما «هم‌حوزگی معنایی» نقش مهمی در انسجام متن دارد. در محور زبان و آفرینش ادبی، واژگانی مانند «الْحَرْف»، «الْإِبْداع»، «يَنْبُوعَ الْمَجَازاتِ»، «النَّحْو»، «الصَّرْف» و «أَقْلامُنَا» در یک میدان معنایی مشترک قرار می‌گیرند. این واژه‌ها مترادف نیستند؛ اما همگی به

زبان، نوشـتن، قاعده و تخیل شـاعرانه مربوط‌اند. از این طریق، قصـیده از بیان عاطفی صِـرف فراتر می‌رود و به تأملی دربارهٔ خودِ زبان و امکان آفرینش ادبی می‌پردازد.

در بخش عاطفی شـعر نیز واژگانی مانند «الْحُبّ»، «تَحْنُو»، «الْعَطْف»، «أَحْلى سَـجاياكَ» و «الْهَوى» در حوزهٔ عشـق و مهرورزی قرار دارند. بر این اسـاس، نقش اصـلی این محور در قصـیده ایجاد انسـجام معنایی از راه گردآوردن واژگان در میدان‌هایی چون زبان، خلاقیت و عشق است.

۳-۱-۱-۲. تضاد معنایی

تضاد معنایی در یازده بیت منتخب بیشتر در سطح میدان‌های معنایی و تصویرهای کلان دیده می شود، نه صرفاً در سطح واژگان متقابل. تقابل میان «الزَّيْف» و «عافِيَةُ الْحَرْفِ» یکی از نمونه‌های مهم است. «زَیف» به جعل و ناراستی و آلودگی معنا اشاره دارد، درحالی‌که «عافِيَةُ الْحَرْفِ» سلامت و روشنی و توان خلاق زبان را نشان می‌دهد. این تقابل دو وضعیت زبانی را در برابر هم قرار می‌دهد: زبان آلوده به ناراستی و زبان سالم و آفریننده.

همچنین، تقابل «وَحْشَـةِ الصَّـحْراءِ» و «باقَةِ الطَّيْفِ» از تضـادهای تصـویری مهم قصـیده اسـت. «صـحرا» با خشکی، تنهایی و تهی بودن همراه است؛ اما «باقهٔ طیف» تصویری از رنگ، تنوع، لطافت و زیبایی می‌سازد. این تقابل گذار شعر از فضای خشک و هراس‌آلود به‌سوی رنگ و زندگی و آفرینش را برجسته می‌کند.

۳-۱-۲. بررسی لایه‌های واژگانی

در سـطح توصـیف فرکلاف، اسـتعاره‌ها با انتقال معنا از حوزهٔ عینی به ذهنی و عاطفی در تولید لایه‌های جدید معنایی نقش دارند. در تعبیر «أَخْضَرُ الْأَلْوانِ في باقَةِ الطَّيْفِ»، واژهٔ «أَخْضَر» در معنای نخستین خود به رنگ سبز اشاره دارد؛ اما در بافت شعر، به‌علت همراهی با فعل «صَحا»، معنایی فراتر می‌یابد. «صحو»، بیدار شدنِ رنگ، تصویری از جنبش و حیات و تازگی می‌سـازد. بنابراین، سـبز در این ترکیب صـرفاً رنگ طبیعی نیسـت، بلکه نشـانه‌ای از بیداری عاطفی و امکان زایش دوبارهٔ معنا در فضای شعر است.

در عبارت «نُحَرِّرُ يَنْبُوعَ الْمَجَازاتِ»، ترکیب «يَنْبُوعَ الْمَجَازاتِ» بر پایهٔ اسـتعاره شـکل گرفته اسـت. «ینبوع»، در معنای قاموسی، چشمه و سرچشمه است؛ اما در اینجا به سرچشمهٔ تخیل و آفرینش زبانی دلالت دارد. فعل «نُحَرِّرُ» نیز نشان می‌دهد که این سرچشمه با مانعی روبه‌روست و باید آزاد شود. با توجه به ادامهٔ بیت و اشاره به «صَخْرَةُ النَّحْوِ وَالصَّـرْفِ»، این مانع می‌تواند سـختی قواعد خشـک زبانی و غلبهٔ صـورت‌های بسـته بر تخیل شـاعرانه باشـد. ازاین‌رو، تصویر یادشده تقابل میان زبانِ مقید و زبانِ خلاق را برجسته می‌کند.

۳-۱-۳. ویژگی‌های دستوری متن

۳-۱-۳-۱. فعل‌های معلوم و مجهول

در سطح توصیف، بررسی فعل‌های معلوم و مجهول یکی از شاخص‌های مهم دستوری است؛ زیرا این ساخت‌ها نشان می‌دهند کنش چگونه به فاعل نسبت داده می‌شود. فعل معلوم کنشگر را آشکار می‌کند، اما فعل مجهول می‌تواند نقش او را کم‌رنگ یا حذف کند (نوروز و فرهود، ۱۳۹۵ش، ص ۱۷۲).

در یازده بیت منتخب از قصیدهٔ «أَخْضَرُ الْأَلْوانِ في باقَةِ الطَّيْف»، درمجموع ۲۴ فعل به کار رفته است که همگی در ساخت معلوم‌اند و فعل مجهولی در میان آن‌ها دیده نمی‌شود. این بسامد نشان می‌دهد که شاعر در این بخش کنش‌ها را مستقیم به فاعل‌ها نسبت می‌دهد و از ساخت‌هایی که موجب کم‌رنگ‌شدن یا حذف فاعل می شوند بهره نمی‌گیرد. بنابراین، کاربرد فعل‌های معلوم در این ابیات به برجسته شدن فاعلیت، اراده و حضور کنشگر در متن کمک کرده است.

۳-۱-۳-۲. جملات مثبت و منفی

در پیکرهٔ بررسی شده، جملات مثبت غالب‌اند و جملات منفی یا دارای دلالت نفی حضوری محدود دارند. این الگوی دستوری نشان می‌دهد که گفتمان غالب در این بخش از شعر بر کنش، پویایی، امید و ساختن معنا استوار است، نه بر نفی یا انکار یا سکون. نمونه‌هایی مانند «صَحا أَخْضَرُ الْأَلْوانِ»، «كَبِرْنا مَعاً»، «نُحَرِّرُ يَنْبُوعَ الْمَجَازاتِ»، «وَحَّدَنا بَيْتٌ مِنَ الْحُبِّ» و «أَطْعَمْتَني أَحْلى سَجاياكَ» بر بیداری، رشد، آزادی، هم‌بستگی و بخشش دلالت دارند و تصویری فعال و سازنده از تجربهٔ انسانی و هنری شاعر ارائه می‌دهند.

در برابر این ساخت‌های مثبت، مواردی نیز دیده می‌شود که اگرچه با ادات صریح نفی ساخته نشده‌اند ولی از نظر معنایی بار منفی یا انتقادی دارند؛ مانند «فَماذا وَجَدْنا فِي الرِّسالَةِ...؟» و «و ماذا رَمَى التّاريخُ بَيْنَ أَكُفِّنا / سِوى وَحْشَةِ الصَّحْراءِ أَوْ لَعْنَةِ السَّيْفِ!». در این نمونه‌ها، نوعی نفی ضمنی و نگاه انتقادی به حاصل تجربه‌های تاریخی وجود دارد. شاعر از این طریق، بدون تکیه بر نفی مستقیم، تهی بودن یا تلخی برخی میراث‌های تاریخی را برجسته می‌سازد.

۳-۱-۳-۳. وجه جملات (خبری، پرسشی و امری)

در ساخت‌های خبری، گوینده در نقش انتقال‌دهندهٔ آگاهی ظاهر می‌شود و مخاطب در موقعیت دریافت‌کنندهٔ اطلاعات قرار می‌گیرد. در جملات پرسشی، اگرچه ظاهر کلام بر پرسش استوار است اما همچنان این گوینده است

که ابتکار عمل را در دست دارد و با طرح پرسش، مخاطب را به پاسخ‌گویی وامی‌دارد (فرکلاف، ۱۳۷۹ش، ص ۱۹۲).
در این قصیده، در بیشتر ابیات وجه خبری غالب است و شاعر از آن برای انتقال تجربه، تصویر ذهنی و روایت رشد و وحدت انسانی بهره می‌برد؛ مانند عبارات « صَحا أَخْضَرُ الْأَلْوانِ في باقَةِ الطَّيْفِ» و «و وَحَّدَنا بَيْتٌ مِنَ الْحُبِّ...». وجه پرسشی نیز در برخی ابیات به صورت انتقادی و تأمل‌برانگیز به کار رفته است تا مخاطب را به بازاندیشی و پاسخ‌گویی وادارد؛ مانند «فَماذا وَجَدْنا فِي الرِّسالَةِ...؟!» و «و ماذا رَمَى التّاريخُ بَيْنَ أَكُفِّنا...؟»

۳-۱-۴. نوع ارتباط میان جملات

در ابیات بررسی‌شده، جملات به‌گونه‌ای سازمان یافته‌اند که از نظر معنایی، تصویری و موضوعی با یکدیگر پیوند دارند و انسجام گفتمانی متن از این طریق شکل می‌گیرد؛ برای نمونه، در عبارت «كَبِرْنا مَعاً» تجربهٔ رشد و همراهی مطرح می شود و همین معنا در جملاتی مانند «نُحَرِّرُ يَنْبُوعَ الْمَجَازاتِ» به سطحی خلاق و زبانی گسترش می‌یابد؛ زیرا رشد مشترک در اینجا به آفرینش ادبی و رهایی زبان از ایستایی می‌انجامد. سپس، همین مسیر معنایی در «أَطْعَمْتَني أَحْلى سَجاياكَ» با انتقال ارزش‌های عاطفی و انسانی تکمیل می‌شود؛ بدین معنا که پیوند آغازشده در حوزهٔ تجربه و خلاقیت درنهایت به ساحت اخلاقی و انسانی می‌رسد.

این ارتباط تنها معنایی نیست، بلکه در تصویرپردازی نیز به چشم می‌خورد. در « صَحا أَخْضَرُ الْأَلْوانِ» و « سالَ لَحْنُها» تصویر بیداری، رویش و جاری شدن شکل می‌گیرد؛ تصاویری که با «يَنْبُوعَ الْمَجَازاتِ» ادامه می‌یابند و همگی بر زایش، حرکت و سرزندگی دلالت دارند. به این ترتیب، تصاویر شعر پراکنده و جدا از هم ظاهر نمی‌شوند، بلکه در امتداد یکدیگر فضایی از طراوت و پویایی و آفرینش می‌سازند.

۳-۱-۵. نوع و لحن گفت‌وگوها

در ابیات بررسی‌شده، لحن شعر ترکیبی از روایت، توصیف، خطاب عاطفی و پرسش انتقادی است. در نمونه‌هایی مانند «صَحا أَخْضَرُ الْأَلْوانِ...»، «كَبِرْنا مَعاً فِي الْحَرْفِ...» و «نُحَرِّرُ يَنْبُوعَ الْمَجَازاتِ...»، لحن غالب روایتگر و توصیفی است؛ زیرا شاعر از بیداری، رشد مشترک و کنش خلاقانهٔ جمعی سخن می‌گوید و تجربه‌ای انسانی و هنری را بازنمایی می‌کند.

در کنار این لحن، برخی عبارات جنبهٔ خطاب عاطفی دارند؛ مانند «أَطْعَمْتَني أَحْلى سَجاياكَ» که رابطهٔ شاعر و مخاطب را به تجربه‌ای نزدیک و انسانی تبدیل می‌کند. همچنین، در پرسش‌هایی مانند «فَماذا وَجَدْنا فِي الرِّسالَةِ...؟» و «و ماذا رَمَى التّاريخُ بَيْنَ أَكُفِّنا...؟»، لحن شعر تأملی و انتقادی می‌شود و مخاطب را به بازاندیشی دربارهٔ تاریخ و

پیامدهای آن فرامی‌خواند.

۳-۱-۶. ویژگی‌های درون‌متنی مؤثر در گفتمان

در این مرحله، عناصری بررسی می‌شوند که در سطح متن تحقق می‌یابند اما کارکرد آن‌ها تنها به سطح واژگان و دستور محدود نمی‌شود، بلکه در شکل‌دهی به انسجام معنایی، هدایت جریان گفتمان، برجسته‌سازی مفاهیم محوری و بازنمایی نگرش شاعر نقش دارند.

۳-۱-۶-۱. تکرار

تکرار واژگان یا عبارات در متن یکی از سازوکارهای درون‌متنی برای تقویت انسجام، تمرکز و تأثیرگذاری معنایی است و به فهم روشن‌تر مضمون اصلی اثر کمک می‌کند (محمد، ۲۰۰۹م، ص ۱۰۵). هدف از تکرار تثبیت پیام، تأکید بر نکات مهم، جلب توجه مخاطب، پیشگیری از فراموشی یا سوءتفاهم و ایجاد برجستگی عاطفی یا معنایی است (معروف و پاک‌منش، ۱۳۹۴ش، ص ۵۵؛ محمودی و علی‌پور، ۱۴۰۲ش، ص ۱۸).

در ابیات بررسی شده، تکرار ابزاری برای برجسته سازی رابطهٔ شاعر با زبان و هنر و تجربهٔ خلاقانه است. برای نمونه، عبارت «كَبِرْنَا مَعاً» در دو جای متن آمده است: نخست در عبارت «كَبِرْنا مَعاً في ريشَةٍ» و سپس در عبارت «كَبِرْنَا مَعاً فِي الْحَرْفِ». این تکرار رشد شاعر را امری فردی و جدا از جهان هنر نشان نمی‌دهد، بلکه آن را در پیوند با ابزارهای آفرینش هنری یعنی «ریشة/ قلم‌مو» و «حرف» بازنمایی می‌کند. به بیان دیگر، شاعر و هنر در کنار یکدیگر به بلوغ می‌رسند و خلاقیت برآمده از همراهی تدریجی انسان و زبان و تخیل است.

همچنین، واژهٔ «الْحَرْف» در عبارت «كَبِرْنَا مَعاً فِي الْحَرْفِ حَتّى تَأَلَّقَتْ/ عَلى قامَةِ الْإِبْداعِ عافِيَةُ الْحَرْفِ» دو بار آمده است. این تکرار جایگاه زبان و نوشتار را در مرکز تجربهٔ خلاقانه قرار می‌دهد. «حرف» در اینجا تنها یک واحد زبانی نیست، بلکه نمادی از آفرینش، بیان، اندیشه و حیات ادبی است. ازاین‌رو، تکرار آن به تقویت این معنا کمک می‌کند که زبانْ ابزار منفعل بیان نیست، بلکه خود در فرایند خلق معنا و بازسازی جهان شاعرانه نقش فعال دارد.

۳-۱-۶-۲. صحنه‌پردازی و طرح کلی متن

صحنه‌پردازی یا تصویرپردازی یکی از مؤلفه‌های برجسته در بلاغت و هنر ادبی است که به خواننده امکان می‌دهد رویدادها، شخصیت‌ها و عناصر متن را به‌شکلی ملموس درک کند و پیام اثر را بهتر دریافت نماید. این تصاویر به‌گونه‌ای خلق می شوند که هم زیبایی ادبی متن را تقویت کنند و هم کلام را در دسترس حواس و ذهن مخاطب قرار دهند (قائمی و صمدی، ۱۳۹۰ش، ص ۱۳۱؛ محمودی و علی‌پور، ۱۴۰۲ش، ص ۱۹-۲۰).

این قصیده نیز، با بهره‌گیری از این تصاویر، مخاطب را به درک ملموس حوادث، احساسات و پیام شاعرانه هدایت می‌کند؛ برای نمونه، واژهٔ «أَخْضَر» در عبارت «أَخْضَرُ الْأَلْوانِ في باقَةِ الطّيْف» نه‌تنها نمایانگر رنگ سبز است، بلکه نماد زندگی و تازگی و جوشش عاطفی است و زنده بودنِ جریان عشق و خاطره را در ذهن تداعی می‌کند. عبارت «كَبِرْنَا مَعاً فِي الْحَرْفِ حَتّى تَأَلَّقَتْ» رشد و درخشش را در میان حرف و نوشتار به تصویر می‌کشد و احساس هم‌بستگی و مسیر خلاقانه شاعر را منتقل می‌کند.

۳-۲. سطح تفسیر

فرکلاف (۱۳۷۹ش، ص ۲۱۵) سطح تفسیر را ترکیبی از محتوای متن و دانش زمینه‌ای تحلیلگر می‌داند. از دیدگاه او، زمینه‌های تفسیر متن شامل زمینه‌های بینامتنی، آگاهی‌های پیشین، نظم‌های اجتماعی و تعاملات تاریخی است؛ بنابراین، در این مرحله، توجه از سطح ظاهری جملات به لایه‌های عمیق‌تر معنایی گسترش می‌یابد. در این روند، تمرکز تحلیلگر بین آنچه در متن حاضر است و انواع گفتمان‌هایی که متن از آن‌ها بهره می‌گیرد در نوسان است (میرفخرایی، ۱۳۸۴ش، ص ۲۱۵).

بر پایهٔ متن موجود، این قصیده به «الأستاذ عادل الرمل» تقدیم شده و او در مقام «شاعر»، «دوست» و «معلم» معرفی شده است. همین تقدیم‌نامه افق تفسیری شعر را روشن می‌سازد و نشان می‌دهد که مخاطب شخصیتی صرفاً فردی نیست، بلکه جایگاهی عاطفی و ادبی و اخلاقی دارد. شایان ذکر است که تمرکز این تحلیل تنها بر یازده بیت منتخب است و از تعمیم نتایج به کل قصیده یا نسبت دادن آن به شرایط بیرونیِ اثبات‌نشده پرهیز می‌کند.

۳-۲-۱. بافت موقعیتی متن

میان متن و شرایط اجتماعی-سیاسی پیرامون آن رابطه‌ای دوسویه برقرار است و متن به‌گونه‌ای بازتاب‌دهندهٔ ویژگی‌های جامعه و ساختار قدرت موجود در آن است. در بررسی بافت موقعیتی، تحلیلگر عمدتاً به ماهیت رخدادها و نقش شخصیت‌های دخیل توجه دارد (علی‌یاری و امین مقدسی، ۱۴۰۲ش، ص ۴۹). در این راستا، بافت موقعیتی شامل عناصری مانند محور داستان، زمان و مکان رخدادها، شخصیت‌ها و روابط میان آن‌ها و سایر عوامل مرتبط است و بستر شکل‌گیری متن را فراهم می‌آورد (ملاابراهیمی و حسینی، ۱۴۰۳ش، ص ۱۷).

بافت موقعیتی این قصیده، با توجه به ابیات شعر و تقدیم‌نامه، در فضای رابطه‌ای صمیمی و ادبی و آموزشی شکل می‌گیرد. ازآنجاکه در متن در دست بررسی قرینه‌ای قطعی دربارهٔ زمان یا مکان یا مناسبت سرایش قصیده وجود ندارد، تحلیل بر نشانه‌های درون‌متنی و نسبت شاعر با مخاطبِ تقدیم‌نامه متمرکز می‌شود.

در بیت نخست، تعبیر «إذا ناجيت باسمك خاطري» فضای شعر را به گفت‌وگویی درونی و صمیمی تبدیل می‌کند. تصویر «صحا أخضر الألوان في باقة الطيف» نیز نشان می‌دهد که یاد مخاطب موجب بیداری، طراوت و زایش معنا در ذهن شاعر می‌شود. تکرار «کبرنا معاً»، در بیت‌های دوم و سوم، رابطهٔ شاعر و مخاطب را از خاطره‌ای شخصی فراتر می‌برد و آن را به تجربه‌ای مشترک در هنر و زبان تبدیل می‌کند.

در ادامه، ترکیب‌هایی مانند «برید الغيب»، «الرسالة»، «التاريخ»، «وحشة الصحراء» و «لعنة السيف» فضای شعر را از صمیمیت فردی به تأملی انسانی دربارهٔ ترس، تاریخ و خشونت گسترش می‌دهند. در برابر این فضا، «بيت من الحب» قرار می‌گیرد و عشق را به پناهگاهی در برابر وحشت، خشونت و گسست تبدیل می‌کند. در بیت پایانی نیز، تصویر «الطبشور» و «سبورة الصف» با تقدیم‌نامه هماهنگ می‌شود و رابطهٔ شاعر و مخاطب را به رابطه‌ای آموزشی و تربیتی و اخلاقی ارتقا می‌دهد.

۳-۲-۲. بافت بینامتنی

گفتمان هیچ متنی مستقل و جدا از پیشینهٔ آن شکل نمی‌گیرد، بلکه همواره با گذشتهٔ خود و گفتمان‌های مرتبط در تعامل است و از آن‌ها تأثیر می‌پذیرد (ملاابراهیمی و سالمی، ۱۳۹۴ش، ص ۱۷۱). در تحلیل بافت بینامتنی، تمرکز اصلی بر بررسی ساختار تاریخی گفتمان، رویدادهای مرتبط و نحوهٔ ارتباط متن با متون پیشین است؛ زیرا گفتمان‌های مرتبط با هم مانند حلقه‌های زنجیر عمل می‌کنند (ملاابراهیمی و حسینی، ۱۴۰۳ش، ص ۱۷).

بافت بینامتنی این ابیات، بیش از آنکه بر ارجاع به شاعر یا متن خاصی استوار باشد، از راه گفت‌وگوی شعر با سنت زبانی، بلاغی و آموزشی عربی شکل می‌گیرد. واژگانی مانند «الحرف»، «المجازات»، «النحو»، «الصرف»، «أقلامنا»، «الرسالة»، «بيت» و «أحرف العطف» متن را به حوزه‌های نحو، صرف، بلاغت، نوشتار، آموزش و شعر پیوند می‌دهند؛ اما شاعر آن‌ها را از کارکرد معمول خود فراتر برده و در خدمت تجربه‌ای انسانی و عاطفی قرار داده است.

در بیت «نحرّر ينبوع المجازات...»، مفاهیم «النحو» و «الصرف»، که نشانهٔ نظم و قاعده‌اند، به‌صورت «صخره» تصویرپردازی می‌شوند؛ یعنی اگر بر تخیل غلبه کنند، می‌توانند مانع جریان آزاد معنا شوند. در مقابل، «ينبوع المجازات» نشانهٔ جوشش تخیل و خلاقیت ادبی است. همچنین، واژهٔ «بيت» در ترکیب «بيت من الحب» دلالتی دوگانه دارد: هم خانه و پناهگاه عاطفی است و هم یادآور بیت شعری؛ ازاین‌رو، شعر به مکانی برای همدلی و ترمیم رنج تبدیل می‌شود.

در بیت «وقد صاهرتنا شيمة العطف...» نیز، شاعر میان معنای اخلاقی و نحوی «عطف» پیوند برقرار می‌کند. «أحرف العطف» اصطلاحی نحوی است، اما «شيمة العطف» به مهربانی و همدلی انسانی اشاره دارد. تصویر

«الطبشور» و « سبورة الصف» نیز با فضای آموزشی تقدیم‌نامه همسو است و عناصر کلاس درس را به نماد انتقال محبت، منش و تجربهٔ انسانی تبدیل می‌کند. بنابراین، بینامتنیت قصیده در این بخش از راه پیوند زبان، آموزش، شعر و اخلاق ساخته می‌شود.

۳-۳. سطح تبیین

هدف از سطح تبیین در الگوی فرکلاف آشکار کردن نسبت متن با سازوکارهای اجتماعی، ایدئولوژیک و قدرت است. در این سطح، تحلیل از توصیف و تفسیر فراتر می‌رود و نشان می‌دهد که متن چگونه از طریق زبان، تصویر و روابط معنایی نوعی نگرش خاص را بازتولید یا تقویت می‌کند. تحلیل گفتمان در چارچوب فرکلاف به شناسایی کارکردهای اجتماعی زبان، بررسی روابط قدرت و تحلیل سازوکارهای هژمونیک می‌پردازد (فتاحی‌زاده و معتمد لنگرودی، ۱۴۰۰ش، ص ۱۲۵-۱۲۶).

رویکردهای تحلیل گفتمان انتقادی اغلب هدفی مشترک دارند و آن نشان دادن رابطهٔ متقابل میان زبان، قدرت و ایدئولوژی و بررسی نقش زبان در تثبیت یا بازتولید روابط اجتماعی است (آقاگل‌زاده، ۱۳۸۶ش، ص ۵۳). در این قصیده، ایدئولوژی متن انسان‌محور و اخلاق‌مدار است. شاعر، با قرار دادن مخاطب در جایگاه دوست، شاعر و معلم، الگویی انسانی را برجسته می سازد که بر دوستی، عطوفت، خلاقیت، آموزش و رشد اخلاقی استوار است. این ایدئولوژی با گزاره‌های مستقیم شکل نگرفته، بلکه با شبکه‌ای از تصاویر و نشانه‌ها ساخته شده است که پیش‌تر بیان شد.

قدرت موجود در متن قدرتی رسمی یا تحمیلی نیست، بلکه قدرتی نرم و فرهنگی و تربیتی است. تکرار «کبرنا معاً» در بیت‌های دوم و سوم شاعر و مخاطب را در مسیر رشدی مشترک قرار می‌دهد؛ رشدی که هم در قلمرو هنر با تصویر «ریشة» و هم در قلمرو زبان با واژهٔ «الحرف» شکل می‌گیرد. بنابراین، قدرت مخاطب در شعر قدرت سلطه نیست، بلکه قدرت پرورش و همراهی و اثرگذاری معنوی است.

یکی از سازوکارهای اصلی این قدرت نرم دفاع از خلاقیت و پویایی زبان است. شاعر با تعبیر «نحرّر ینبوع المجازات» آزادی تخیل و رهایی معنا را برجسته می‌نماید. قرار گرفتن «ینبوع المجازات» در برابر «صخرة النحو والصرف» نشان می‌دهد که متن از خلاقیت در برابر تصلب قواعد دفاع می‌کند. در اینجا ایدئولوژی شعر، آزادی اندیشه و پویایی زبان را ارزشمند می‌داند؛ البته نه از راه نفی سنت زبانی، بلکه از راه عبور خلاقانه از محدودیت‌هایی که مانع جوشش معنا می‌شوند. به این ترتیب، شعر مخاطب را به تفکر مستقل، آفرینش هنری و رهایی از قالب‌های خشک فرامی‌خواند.

در بیت پایانی، تصویر «الطبشور» و «سبورة الصف» جایگاه تربیتی مخاطب را برجسته می‌کند. شاعر مخاطب را

کسی می‌داند که «أحلی سجایاه» را به او می‌بخشد؛ همان‌گونه که گچ تختهٔ کلاس را تغذیه می‌کند. این تصویر نشان می‌دهد که آموزش در شعر تنها انتقال دانش نیست، بلکه انتقال منش و محبت و فضیلت اخلاقی است. بنابراین، قدرت فرهنگی مخاطب از راه تعلیم و اثرگذاری اخلاقی تحقق می‌یابد.

درمجموع، سطح تبیین نشان می‌دهد که قصیده، در یازده بیت منتخب، گفتمانی اخلاقی-انسانی را شکل می‌دهد. ایدئولوژی متن بر عشق، عطوفت، خلاقیت، آموزش و هم‌بستگی استوار است و قدرت آن قدرت نرمِ زبان و شعر و تربیت است. این قدرت در قالب تصویرهایی چون «أخضر الألوان»، «ریشة»، «الحرف»، «ینبوع المجازات»، «بیت من الحب»، «أحرف العطف» و «الطبشور» نمود می‌یابد و مخاطب را به بازاندیشی در رابطهٔ میان زبان و اخلاق و انسان فرامی‌خواند.

دستاورد

تحلیل یازده بیت منتخب از قصیدهٔ «أَخْضَرُ الْأَلْوانِ فِي باقَةِ الطَّيْف» بر اساس الگوی سه‌سطحی فرکلاف نشان می‌دهد که در پیکرهٔ بررسی شده، گفتمان غالب ماهیتی انسان‌محور و اخلاق‌مدار و ارزش‌گرا دارد. تأکید می شود که یافته‌ها فقط به همین ابیات منتخب مربوط است و به سراسر قصیده تعمیم نمی‌یابد. در سطح توصیف، گزینش واژگانی شعر دو حوزهٔ معنایی متقابل را شکل می‌دهد: از یک سو مفاهیمی چون زندگی، رشد، خلاقیت، عشق و عطوفت، و از سوی دیگر مضامینی مانند زَیف، ترس، تنهایی و خشونت. بر این اساس، معنای متن از فضای هراس و ناراستی به‌سوی راستی، محبت، همدلی و آفرینش پیش می‌رود.

در سطح روابط معنایی و بلاغی، استعاره‌ها و تقابل‌ها و تکرارها در تولید معنا نقشی محوری دارند. «أخضر» در بافت شعر تنها نام رنگ نیست، بلکه به نشانه‌ای از بیداری و طراوت و زایش معنا تبدیل می‌شود. همچنین، تکرار «کبرنا معاً» نشان می‌دهد که رشد در شعر فرایندی مشترک، دوسویه و پویا است که هم در قلمرو هنر و هم در قلمرو زبان تحقق می‌یابد. ازاین‌رو، رابطهٔ شاعر و مخاطب در متن رابطه‌ای ایستا و یک‌طرفه نیست، بلکه رابطه‌ای همراهانه و سازنده است. در سطح ساخت‌های دستوری نیز، غلبهٔ فعل‌های معلوم و ساخت‌های ایجابی بر تأکید متن بر کنش و فاعلیت و مشارکت دلالت دارد و پرسش‌های مطرح‌شده نیز مخاطب را به تأمل دربارهٔ تجربه‌های تاریخی، ترس و خشونت فرامی‌خواند.

در سطح تفسیر، تقدیم قصیده به «الأستاذ عادل الرمل» و معرفی او در مقام شاعر، دوست و معلم نشان می‌دهد که رابطهٔ شاعر با مخاطب صرفاً عاطفی یا ستایشی نیست، بلکه ابعاد ادبی و آموزشی و اخلاقی نیز دارد. از همین دیدگاه، عناصری تصویری چون «ریشة»، «الحرف»، «الطبشور» و «سبورة الصف» در پیوند با هنر و زبان و تربیت معنا

می‌یابند و آموزش در شعر از انتقال دانش فراتر می‌رود و به انتقال منش و فضیلت اخلاقی بدل می‌شود.

در سطح تبیین نیز می‌توان گفت ایدئولوژی حاکم بر این ابیات انسان‌محور و اخلاق‌مدار است، که از طریق شبکه‌ای از نشانه‌ها و استعاره‌ها و تقابل‌های معنایی ساخته می‌شود. درنتیجه، قدرت حاضر در متن قدرتی آمرانه نیست، بلکه قدرتی نرم و فرهنگی و تربیتی است که از راه عاطفه، تصویرپردازی، آموزش و بازسازی ارزش‌های انسانی عمل می‌کند. درمجموع، این یازده بیت، با بهره‌گیری از انتخاب‌های واژگانی، روابط معنایی، ساخت‌های نحوی و شگردهای بلاغی، گفتمانی اخلاقی-انسانی را شکل می‌دهند که در برابر ترس و خشونت و خشکی معنا بر عشق، عطوفت، خلاقیت، آموزش و پیوند انسانی تأکید دارد.

پی‌نوشت

۱. رنگ سبز در دسته‌گل خیال.

2. Description
3. Interpretation
4. Explanation

۵. خطبه‌ای که ذکر خداوند و صلوات بر حضرت پیغمبر صلی اللّه علیه و آله در آن نباشد.

۶. دربارهٔ نظریهٔ رمان: پژوهشی در تکنیک‌های روایت.

۷. سر شیطان.

۸. همین برایم کافی است که آن‌گاه که با نامت در خاطرم رازونیاز می‌کنم، رنگ سبز در دسته‌گل خیال بی‌پرده آشکار می‌شود.

۹. با هم در پرنیانی بزرگ شدیم که کلامش برای اینکه زنگار ناخالصی را از جان‌هایمان بزداید، جاری شده است.

۱۰.با هم در میان حرف بزرگ شدیم تا اینکه سلامتی حرف بر قامت ابداع و نوآوری زینت گرفت و درخشید.

۱۱. هرگاه تخته‌سنگ صرف و نحو مانع گام زدن آزادانهٔ چشمهٔ مجازها و استعاره‌ها شود، ما آن چشمه را آزاد می‌کنیم.

۱۲. و نخستین قلم‌های ما همواره گام‌هایشان را بلند برداشتند و درخشش نیکی را کامل کردند.

۱۳. پیک غیب راز سربسته‌ای برایمان آورد که مُهر رعب و وحشت گردن‌گیر آن بود.

۱۴. پس از آنکه پاکت نامه را در حالت بکر و دست‌نخورده‌اش گشودیم، در نامه چه یافتیم؟

۱۵. و تاریخ، جز تنهایی بیابان و نفرین شمشیر، چه برایمان به ارمغان آورد؟

۱۶. و خانه‌ای از عشق که همواره ستون‌هایش را بر روی اشک سقف می‌کشید ما را یکی کرد.

۱۷. پیش از آنکه حروف عطف ما را در جمله‌ای به هم پیوند دهند، خلق‌وخوی عطوفتْ ما را به هم نزدیک کرد.

۱۸. پس تو، همان‌گونه که تخته‌سیاهٔ گچِ کلاس را می‌خورد، شیرین‌ترین خلق‌وخویت را در عشقْ به من خوراندی.

کتاب‌نامه

آقاگل‌زاده، فردوس (۱۳۸۵ش). تحلیل گفتمان انتقادی. تهران: علمی و فرهنگی.

بهرام‌پور، شعبانعلی (۱۳۷۹ش). تحلیل انتقادی تحلیل گفتمان. تهران: مرکز مطالعات و توسعه رسانه.

شمس نصرتی، رسول، سیدترابی، سیدحسن، موذنی، علیمحمد و شادمنامن، محمدرضا (۱۴۰۱ش). تحلیل انتقادی گفتمان در ساقی نامه رضا الدین آرتیمانی یا رویکرد فرکلاف. جامعه‌شناسی سیاسی ایران، ۱۱، ۴۱۷۱-۴۱۸۹. https://doi.org/10.30510/psi.2022.305840.2339

الصحیح، جاسم (۲۰۱۸م). أعمال شعریة. ط ۲. القطیف: دارالرافدین.

طاهری‌نیا، علی‌باقر، کریمی، محمدمهدی و تقی‌زاده، معصومه (۱۴۰۲ش). تحلیل گفتمان رمان "رأس الشیطان" نجیب الکیانی بر پایهٔ رویکرد نورمن فرکلاف. پژوهشنامهٔ نقد ادب عربی، ۱۴(۲۶)، ۲۲۳-۲۵۰. https://doi.org/10.29252/jalc.2023.231091.1228

علی‌یاری، مریم و امین مقدسی، ابوالحسن (۱۴۰۲ش). تحلیل انتقادی گفتمان سلفی در شعر معاصر عرب با تکیه بر الگوی فرکلاف (مطالعهٔ موردی دیوان السیاسات احمد محرم). لسان مبین، ۱۵(۵۳)، ۳۹-۶۰. https://doi.org/10.30479/lm.2023.18422.3502

فتاحی‌زاده، فتحیه و معتمد لنگرودی، فرشته (۱۴۰۰ش). بررسی آیات نفاق بر اساس الگوی تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف. مشکوة، ۴۰(۴)، ۱۱۰-۱۳۳. https://mishkat.islamic-rf.ir/article_154048.html

فرکلاف، نورمن (۱۳۷۹ش). تحلیل انتقادی گفتمان. ترجمهٔ فاطمه شایسته پیران و همکاران. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

قائمی، مرتضی و صمدی، مجید (۱۳۹۰ش). تصویرپردازی‌های زنده در خطبه‌های نهج‌البلاغه. مجله علمی انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی. ۷(۱۸)، ۱۳۱-۱۵۲. https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23456361.1432.7.18.6.9

محمد، عزة شبل (۲۰۰۹م). علم لغة النص، النظریة و التطبیق، القاهرة: مکتبة الآداب.

محمودی، اعظم، و علی‌پور، فاطمه (۱۴۰۲). تحلیل گفتمان انتقادی داستان قوم لوط(ع) در قرآن با رویکرد نظریهٔ نورمن فرکلاف. مشکوة، ۴۲(۱۶۱)، ۴-۳۰. https://doi.org/10.22034/mishkat.2024.193997 .

معروف، یحیی و پاک‌منش، نبی‌الله (۱۳۹۴ش). مروری بر هشت پردهٔ داستان حضرت لوط (ع): تکرار یا تکمیل؟. کتاب قیّم، ۵(۱۳)، ۷۲-۴۹. https://kq.meybod.ac.ir/article_792.html

ملاابراهیمی، عزت و سادات‌حسینی، فاطمه (۱۴۰۳ش). خوانشی بر اشعار حماسی حضرت عباس (ع) در روز عاشورا از منظر تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف. پژوهشنامه معارف حسینی، ۹(۳۴)، ۷-۲۸. https://www.maarefehosseini.ir/article_199481.html

ملاابراهیمی، عزت و سالمی، محمد (۱۳۹۴ش). بررسی روابط بینامتنی قرآن در شعر فدوی طوقان. پژوهشنامهٔ ادب غنایی. ۱۳(۲۵)، ۱۸۲-۱۶۹. https://doi.org/10.22111/jllr.2016.2325

میرفخرایی، تژا (۱۳۸۴). فرایند تحلیل گفتمان. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه.

نوروز، مهدی و فرهود، فرنگیس (۱۳۹۵ش). تعلیم تحذیری سعدی در بوستان با رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی نظریهٔ فرکلاف. پژوهشنامهٔ ادبیات تعلیمی، ۸(۳۲)، ۱۶۱-۱۹۰. https://sanad.iau.ir/fa/Journal/parsadab/Article/1029067

Aghagolzadeh, F. (2006). *Critical discourse analysis*. Tehran: Elmi va Farhangi Publications. [In Persian]

Aliyari, M., & Amin-Moghadasi, A. (2023). A Critical Analysis of Salafi Discourse in Contemporary Arab poetry based on Fairclough's Critical Discourse Model (A case study of Diwan Al-Siasiyat by Ahmed Muharram). *Lisān-i Mubīn*, *15*(53), 39–60. https://doi.org/10.30479/lm.2023.18422.3502

al-Ṣaḥīḥ, J. (2018). Aʿmāl shiʿriyya (2nd ed.). Dār al-Rāfidayn. [In Arabic]

Bahrampour, S. (2000). *Critical analysis of discourse analysis*. Tehran: Center for Media Studies and Development. [In Persian]

Fairclough, N. (1989). *Language and power*. London: Polity Press.

Fairclough, N. (2000). *Critical discourse analysis*. (F. Shayesteh Piran et al., Trans.). Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian]

Fattahizadeh, F., & Mo'tamed Langeroudi, F. (2022). Investigate the Qur'anic Verses of Hypocrisy Using Fairclough's Critical Discourse Analysis Model. *MISHKAT*, *40*(4), 110–133. https://mishkat.islamic-rf.ir/article_154048.html?lang=en [In Persian]

Ghaemi, M., & Samadi, M. (2011). Vivid imagery in the sermons of Nahj al-Balagha. *Scientific Journal of the Iranian Association of Arabic Language and Literature*, *7*(18), 131–152. https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23456361.1432.7.18.6.9 [In Persian]

Jorgensen, M. & Phillips, L. (2010).*Theory and method in discourse analysis*, translated by Hadi Khalili, first edition, Tehran: Ney Publishing.

Mahmoudi, A., & Alipour, F. (2024). Critical discourse analysis of the story of the people of Lot (PBUH) in the Qur'an based on Norman Fairclough's theory. *Mishkat*, *42*(161), 4–30. https://doi.org/10.22034/mishkat.2024.193997

Maroof, Y., & Pakmanesh, N. (2015). Review of Eight Scenes of Prophet Lūṭ's Story (Pbuh): Repetition or Completion?. *Ketab-E-Qayyem*, *5*(13), 49–72. https://kq.meybod.ac.ir/article_792.html?lang=en [In Persian]

Mirfakhraei, T. (2005). *The Process of Discourse Analysis*. Tehran: Center for Media Studies and Research.

Muḥammad, ʿIzzat Shibl (2009). *ʿIlm lughat al-naṣṣ: al-naẓariyya wa al-taṭbīq*. Cairo: Maktabat Al-Adab. [In Arabic]

Molla Ebrahimi, E., & Hosseini, F. (2024). Hz. Abbas's Epic War-Poems on Ashura: A Faircloghian Outlook. *Maaref Hossaini*, *9*(34), 7-28. https://www.maarefehosseini.ir/article_199481.html?lang=en

Molla Ebrahimi, E., & Salemi, M. (2016). Studying Quranic intertextuality relationships in Fadwa Tuqan's poetry. *Journal of Lyrical Literature Researches*, *13*(25), 169–182. https://doi.org/10.22111/jllr.2016.2325[In Persian]

Norooz, M., & Farhood, F. (2016). Warning Instruction of Sa'di inBustanthrough Critical Discourse Analysis ofFairclough. *Didactic Literature Review*, *8*(32), 161–190. https://sanad.iau.ir/en/Journal/parsadab/Article/1029067 [In Persian]

Shams Nosrati, R., Seyed Torabi, S. H., Mozdani, A. M., & Shadmanaman, M. R. (2022). Critical discourse analysis in "Saqi-Nama" by Radi al-Din Aritmani according to Fairclough's approach. *Iranian Political Sociology*, (11), 8505–8523. https://doi.org/10.30510/psi.2022.305840.2339

Taherinia, A. B., Karimi, M. M., & Taghizadeh, M. (2023). Critical discourse analysis of Najib Al-Kilani's novel "Ras al-Shaitan" based on "Norman Fairclough" theory. *Arabic Literary Criticism*, *14*(26), 223–250. https://doi.org/10.29252/jalc.2023.231091.1228 [In Persian]